

NAGY-BUDAPEST

Pest-Buda-Óbuda 1873-tól a Budapest nevet viseli, az ország fővárosa. Az erről rendelkező törvény-cikk száma: XXXVI. Az újszülött főváros — ahogy ez már lenni szokott az újszülötteknel — kicsi volt: lakossága 270 ezer. De életképességét bizonyítja, hogy az 1941-es népszámlálás adatai szerint a lakosság száma már 1 millió 160 ezer. Mással is bizonyíthatunk: túlélt a világháborúkat, ellenforradalmakat, forradalmakat elkerülhetetlen megpróbáltatásait, gazdasági világválságot, s egy példa nélkül álló inflációt, árviszeket, járványokat, ma kétféle lakosságával a világvárosok közé lépett.

Országos fordulókön éppen úgy, mint szűkebb családi eseményeknél az ember hajlamos rá — a hagyományok, a szokások is erre köteleznek — hogy a poharat magasra emelve köszöntjük az ünnepeket. Nehéz ellentálni a csábításnak, mégis megpróbálom. Nemcsak a múlt és a jelen gazdagsága fog vissza, nemcsak a rendelkezésekre álló hely korlátai. Úgy gondolom, mindazok előtt, akik szeretik városunkat, ha csak nagy vonásokban is, de ismert a történelmi városom, Pest-Buda-Óbuda kialakulásának múltja, s az a kép, amelyet 1873-ban a törvénycikk rögzített. Ha tómondatokban is, de nem ismeretlen a fejlődés útja, vonala, 1950-ig sem. Ezen túl, úgy érzem, fokozódik a bizonytalanság. Talán már az is elmosódott sokunkban, hogy abban az évben került nyilvánosság elé egy újabb törvény, amely

városokat, községeket csatolva Budapesthez, lerakta Nagy-Budapest alapjait. Távoll áll fölem, hogy ennek a ténynek jelentőségét a földreformmal vessem egybe, amely egy ezeréves pert zárt le a nép javára.

Itt csupán egy ötven esztendőes vita zárult, s hátrította el a fejlődést gátló akadályt. Erdemesnek érzem — ha csak vázlatosan is — felidézni e több évtizedes vita főbb állomásait, mert nemcsak társadalmi, politikai, gazdasági szempontból tanulságos, hanem újabb bizonyíték rá, hogy mennyire életképes e város, s milyen szívósan követel magának helyet világunkban.

Az első jelzés nyomaiért a századfordulóig kell látni. Pest vármegye közgazgatási bizottsága irásos jelentést készített az 1901. évről, amit 1902. március 13-án terjesztettek a miniszterelnök elé. Ebben a szerzők, hogy hangsúlyozzanak, égetően fontosnak tartották a környező községek és települések becsatolását a székesfővároshoz. És érveltek is: „Elhiszük, hogy a főváros a községek vagyoni viszonyai miatt idegenkedik a becsatolástól, de mivel ezen részek vagyoni állapotai nem olyan rosszak, mint ahogyan a főváros látja, másrészt ezeknek becsatolását magasabb közigazgatási szempontok, s kivált pedig rendőri okok feltétlenül megkövetelik.” A közrend, mint érv, később is visszatér. De akkor már a főváros védelmében: feltették a város rendjét,

nyugalmát a külvárosok szociális feszültségétől.

A jelentés és a javaslat további sorsa előttem ismeretlen. Feltételezhető, hogy irattárba temették. Ami érdekes, hogy ekkor még a megye kívánta az elcsatolást és a főváros idegenkedett. A megyének a gyenge földek után adózó, ugyanakkor közművek, szociális ellátottság szempontjából gényen fejlett települések csak terhére voltak. S hiába bizonygatták, hogy a vagyoni helyzet nem olyan rossz, a főváros mégsem lelkesedett a gondolatért.

De alig néhány év, s a monarchia fékező hatása ellenére is belelendül a kapitalista fejlődésbe. Igaz, hogy felemás vonásokkal, amit jelez a könyvnyomóipar és az élelmiszeripar egyes ágának izmosodása, de ez is elegendő, hogy megváltoztassa a főváros arnyékában lapuló települések képét.

A főváros ipari-kereskedelmi fejlődése olyan szívó hatást fejtett ki, ami nemcsak a környéken, de távolabbi vidékeken is éreztette hatását. Megindult az átvándorlás az iparba. 1900-as adatok tanúsítják, hogy Újpesten, Rákosszentmihályon, Erzsébetfalván, Kistétényben, Albertfalván, Kispesten megszűnt a mezőgazdasági munkás, Rákospalotán, Rákoskeresztúron, Budafokon a lakosság háromnegyede, Cinkotán, Rákoscsabán, Csepelen, Nagytétényben, Budakalászon a lakosság fele már nem mezőgazdasági munkás. Megszűntben a nagybirtok is, de nem forradalmi földosz-

tással, csak parcellázással. A holdankénti ármegállapítás helyébe a négyszögöl lépett. 1908-as adatok szerint Budapest környékén 5000 hold parcellázott föld várt beépítésre.

És nem kellett sokáig várni. A főváros magas laktéréi, a drága telekárak, a szigorú építési rendeletek, magas adó, a megéiítés nehézségei, egyrészt kívül tartották a városon a környék ipari lakosságát, s azok is kijebb vonultak, akiket az ipar vándorútra csábított a távolabbi vidékekről. Újpesten, Kispesten, Rákosszentmihályon, Erzsébetfalván, Albertfalván, rövid idő alatt megszűntek a hagyományos parasztházak, helyükre bérházak kerültek. De ott is, ahol még létezett a paraszti porta, vagy a modernebb családi ház, a bérház típusa benyomult.

Pest környék előnyei mozgásba hozták az ipari tőkét is. Az olcsóbb telekárak, az adókedvezmények, az alacsonyabbra szabható bérek elsősorban Újpesten, Kispesten, Pesterzsébeten, Budafokon szűlték gyárakat. Az első világháború előtti években már 124 gyár termelt, csaknem 12 ezer munkással.

Talán e néhány vonás a fejlődés vázlatképén is elegendő, hogy lássuk, mi idézte elő a szerepváltást. A századfordulón Pest megye kínálta fel a Budapest környéki településeket, amitől a főváros idegenkedett, s néhány év csupán (pontosan 1906-ot írtunk), hogy dr. Bárczy István, akkori polgármester megbízására dr. Harner Ferenc, akkori városi tanácsjegyző, tanulmányt készít, amely várospolitikai, közigazdasági, közigazgatási, kulturális és egyéb szempontok fi-

gyeembevitelével érvel Nagy-Budapest mellett. Lényege: a főváros fejlődése megköveteli az egységes szabályozási terv, egységes alapelveken nyugvó építési szabályzat kidolgozását, egy összefüggő közlekedési hálózat kiépítését, amely nemcsak a személyszállítás, hanem az élelmiszer-, áruellátás szempontjából is fontos, ugyancsak fontos a fővárosnak is, de Pest környékének is, az egységes közbiztonság megteremtése, továbbá az egységes közegészségügyi hálózat kiépítése a járványok elleni védekezés érdekében.

Bár a tanulmány hivatalos fórumokon nem került tárgyalásra, alapul szolgált egy széles körű, több évtizedig tartó vitához.

Említésre érdemes a rendezett tanácsú városok országos értekezlete, ahol szintén napirendre kerül az elővárosok problémája. Határozatban rögzítik: „Az öt kilométeres körzetbe eső községek, ipartelepek, bányák, fürdők és a tizenöt kilométeres körzetbe tartozó, de a városok biztonságát és egyéb előnyeit kihasználó puszták záros határidőn belül jogorvoslás ki zárásával az illető városokhoz csatolandók.” A korabeli sajtó is helyet ad a véleménycseréknek. A Pesti Naplóban, a Világban, a Független Budapestben, a Pesti Tükörben, a Budapesti Hírlapban, a Pénzvilágban a nyilvánosság előtt ütköznek össze a nézetek. Ide kívánkozik, mint érdekesség, hogy 1913-ban Újpesten a községi választáson új párt indult, a Budapesthez csatlakozás programjával. És ide kívánkozik az a tény is, hogy 1919 áprilisában Nagy-Budapesttel először hivatalos fórumon a Központi Forradalmi Kormányzótanács foglalkozott, amikor is ki-

mondta: „... Fontos gazdasági, közbiztonsági, közegészségügyi, közlekedési, egyszóval igazi proletárérdekek teszik kívánatosá, hogy Nagy-Budapest minél előbb valóságá váljék.”

Az első világháborút követő évtizedben Nagy-Budapest kérdése nem kerül napirendre, csak 1929-ben bukkant fel ismét, amikor is a Magyarország hasábjain ankét keretében fejtik ki véleményüket a kor közeleti vezetői. Egy másik napilap rendszeresen mellékletet adott ki Nagy-Budapest címmel. És ismét egy bizottság! A Magyar Városok Országos Szövetségének 1930-as budafoki kongresszusán indítványozzák egy bizottság szervezését, Nagy-Budapest eszmei vitájára.

De miről is folytak ezek a viták, amelyeknek végére az 1949-es országgyűlés helyezte a pontot? Terjedelme miatt nem áll módunkban részletesen ismertetni az érveket, el lenérveket, de lényegét tekintve helyi érdekek csaptak össze országos érdekekkel, kis stílus, hatalmi féltékenység széles távlati tervekkel, a fejlődés a maradisággal, gazdasági előnyök politikai félelemekkel. Csak izelítőül néhány:

1. Minden város független maradna, a közös ügyeket közös szerv intézné. A községeket a városok szövetségébe kapcsolni. (Preszly Elemér, Pest megye főispánja.)

2. A környék beolvastása a fővárosba hátrányt jelent a településeknek. Ennek ellensúlyozására az új városrészeknek a megyei városok jogállását kell biztosítani és minden ügyet a kezükben hagyni, ami nem kíván központi döntést. (Dr. Egedy István.)

3. Új várostípus szerkesztése, amelybe a községek egymással egyesítve, vagy várossá alakítva kapcsolódnának be. A környékbeli önkormányzatok vezetésére „Pest környéki polgármesteri állás” szervezendő. (Dr. Máté Imre egyetemi tanársegéd.)

4. Sem város, sem megye, hanem a városok szövetségéből képzett városszervezet, külön főispánnal. (Várhidy Lajos, a Városok Lapja főszerkesztője.)

5. Szociális szempontból hátrányos az egyesítés, mert emelkednek az adóterhek, megdrágul az élet, és ezzel terjedni fog az egyke. (Riegler Imre.)

6. Ki kell kiáltanom azt az igazságot, hogy Nagy-Budapest problémája annyira megérett, hogy vagy a jelenlegi nemzeti és városi vezető osztályok által, vagy azok ellenére, de okvetlenül meg fog olatni. (Hege-düs Lóránt pénzügyi szaktekintély.)

7. Nem vagyok hajlandó eltérni sem vármegyém területének, sem lakosságának, különösen nem a vármegye jövedelmének csökkentését. (Endre László, Pest megye alispánja.)

De amiről az egyesítéssel szemben állók tábora sem értelt, azt a statisztika józan számtani nyelve fogalmazta meg: a főváros lakosságának 37 és fél százaléka munkás, és 100 keresőre 76 eltartott jut, míg Pest környék lakosságának 59 és fél százaléka munkás és 100 keresőre 110 eltartott jut. A munkásság számszerű növekedése, erejének egyesítése, plusz a szociális feszültség beláthatatlan következmények hordozója lehet.

S miközben a viták lan-kadatlan hevességgel zajlottak, az élet kikerülte a vitatkozókra, s haladt a maga útján. A közlekedésnek lakossága csatolás nélkül is igénybe vette a fővárosi piacokat, az üzleteket, a gyógyintézeteket, a kulturális intézményeket. Az 1940-es népszámlálás adatai szerint a főváros és a környék között naponta 60 ezer ipari foglalkozású és 10 ezer közalkalmazott, vasúti alkalmazott és tanuló utazott. A környék áramszolgáltatásának nagy részét Budapest adta, Kispest és Újpest gázellátását, s a környék vízszolgáltatásának nagy részét is a főváros biztosította.

Az is igaz, hogy a városrendezésről és az építésgyőről szóló 1937-es VI. törvénycikk alapján kiadott rendelet a közmunkák tanácsa hatáskörébe utalt hat megyei várost és tizennyolc községet. De igaz az is, hogy Nagy-Budapest fejlődése elől az akadályokat törvényerővel 1949-ben háritottuk el, amikor az országgyűlés elfogadta a Nagy-Budapest megvalósítását kimondó törvényjavaslatot. Az első paragrafus kimondta, hogy az országgyűlés Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota és Újpest megyei városokat, Albertfalva, Békásmegyér, Budapestény, Cinkota, Mátyásföld, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákosszabcsa, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom és Soroksár nagyközségeket Budapest fővárossal egyesíti.

A továbbiakban e sorozat keretében végigme-gyünk e településeken, s megnézzük múltjukat, mai életüket és holnapjukat.

Pesold Ferenc